

Dr. Vojeslav Molè:

Pismo z dežele.

Vsakokrat, kadar se vračam iz tujine v te tihe kraje, sanjam po poti najslajše sanje, ki jih človek lahko sanja o domovini. Iz drdranja železniških koles slišim najlepše melodije in med presledki brzojavnih drogov zrem najlepše slike. Kadar se pa vlak ustavi na zadnjem kolodvoru in stopim na skoraj vedno prazni peron, so že izginile melodije in slike in stara, poznana vsakdanjost zre vame iz par zvedavih obrazov in iz dolgočasnega pročelja kolodvorskega poslopja. In navadno se potem vsakokrat prepričam, da so fижakarji še vedno vsi stari; le starega postreščka ni bilo nekoč več; usmilila se ga je smrt in nadomestil ga je drug obraz enako tih in molčeč.

In tudi ta pot nisem zapazil nobenih izprememb; le bregovi so se pokrili s cvetjem, ker je pomlad, in njive so bile vse sveže zelene. In kakor pred leti se blešči cerkveni križ nad mestecem in odseva iz reke ves provincialni dolgčas. Mestece je seveda obljudeno in so v njem zastopani vsi sloji: od aristokracije in visoke hierarhije pa do proletarskih stanov. In morda je stopnjevanje teh stanov še finejše in ostrejše izraženo kot v velikih mestih; zakaj še nikjer nisem videl pozdravljati in odzdravljati na tako nijansirane načine. So pa tudi ljudje, ki sploh ne pozdravljajo; oni iz najvišjih krogov pa sploh ne odzdravljajo. Oboje je izraz neke vrste hiperkulture, ki se razvija tudi na provinci daleč od takozvanih kulturnih središč. A propos — veš, skoraj se mi je omajala vera v kulturna središča, kar vidim, kako se tudi na deželi širijo ideje. Šifi pa jih predvsem žurnalistika. Veš morda, da se pri nas čitajo časopisi, in veš, da je v njih za vse preskrbljeno; takšen malomeščan je izbornou poučen o vsej naši visoki politiki, pozna natanko vsak škandal, ki se je zgodil v kakšnem farovžu ali pa kje drugje, za duševno hrano skrbijo pa podlistki. Nimaš pojma, kako se je v zadnjem času razvil slovenski feljton. Priobčujejo se v prvi vrsti zgodovinski romani polni dejanja in živahnih zapletljajev, in ker imajo pri vsem svojem „l'art pour l'art“-izmu precej antiklerikalne tendence, bodo brezdvomno duševno dvignile in moralno prerodile vsakega čutečega čitatelja. Tudi oni podlistki niso slabi, ki so zajeti iz virov človeške znanosti, posebno dobre in duhovite so kritike. Ah, da, žurnalistika je res največja velesila! Še celo v te tihe kraje je zanesla znanje in oliko.

In tako se lahko razgovarjaš tudi tukaj z vsakim človekom o vsem, kar je aktualnega na svetu. Za razgovor pa si ga moraš poiskati le tam, kjer ljudje ne nosijo srca na jeziku. Mnogokrat sem se čudil, koliko ljudje vedo. Pred par dnevi sem hotel n. pr. neki graščakinji razložiti jugoslovanski problem, pa mi je kar segla v besedo, češ da je bila tudi ona v Zagrebu, ki se ji prav dopade. „Und auch mein Neffe ist Oberleutenant in Slavonien,“ je dejala, „der kann aber die Serben nicht leiden.“ Razumel sem globino njene duše in sem molčal. Včeraj pa sem naletel celo na človeka, kakršnega se res nisem nadejal; čital sem v drevoredu, ko mi je prišel naproti.

„Kaj pa čitate?“ me je vprašal in si popravil naočnike.

„Bergsonovo „Évolution créatrice“.

„Aha, francoski roman?“

„Ne, filozofičen spis!“

„Tako, tako! Kakšna pa je ta filozofija, klerikalna ali liberalna?“

„Hm . . . kako naj odgovorim?“

„Aha, že vem, kaj socialno demokratičnega. Veste, tudi jaz sem se veliko pečal s filozofijo in imam še zdaj izborna filozofska knjigo „Büchner, Kraft und Stoff“. Če hočete, vam jo drage volje posodim. Je zelo napredna.“

„O, hvala, morda drugikrat . . .“

„No, nočem vas motiti . . . Zbogom!“

„Zbogom!“ In krepko sem mu stisnil roko in se še dvakrat ozrl za tem vrlim zastopnikom našega izobraženstva.

Toda oprostí, zaklepetal sem se. Zašel sem bil na stransko pot, zdaj se pa vrnem na cesto. Govoril sem o idejah. Ne o platonskih, ker naše mestece res nima nič skupnega s Helado, ampak o pristnih, življenskih, aktualnih idejah, ki jih je polno naše ozračje. Na pr. greš zdaj čez polje in srečaš dijaka, ki deklamira inštitutki svoje verze; ali nimaš pred seboj materijalizirane ideje pomladi? Ali pa vidiš človeka z naočniki, havelokom in dežnikom: in takoj ti je jasna ideja vzgoje, pedagoštva, discipline in posebljenega idealizma. Če pa prideš zvečer v gostilno in si natančno ogledaš obraze vseh gostov in poslušáš natanko besedo za besedo, spoznaš do dna idejo domovine. Vsaka ideja vsebuje že sama posebi stilizacijo, t. j. opustitev vsega nestvarnega in nepotrebnege in naglasitev vsega značilnega. In naša domovina je tudi stilizirana in nobene posebne prizme ne rabiš, da uzreš spektrum njenih barv, le trezne oči in zdrav humor, ki se ne straši resnice.

* * *

Kaj se pravzaprav krije za izrazom slovenske kulture? Mislim, da govorimo lahko o njej samo kot o bodočnosti, ki so ji temelji pač že dani, toda v tako ozkih mejah in tako polagoma rastejo, da mora priti vsaka resna, odkrita in nepristranska kritika njene sedanjosti do negativnega zaključka. Da se razumeva: niti najmanje nisem pesimist, nasprotno: prepričan sem, da je večina njenega jedra zdravega, da so v naši naravi dani vsi pogoji za vztrajnost in uspešen razvoj v bodočnosti, — istotako pa sem tudi prepričan, da si moramo ravno radi teh pogojev in radi svoje samozavesti (če imamo kaj moči v sebi), odkrito sami sebi priznati velike pazznote, ki zevajo od vseh strani, odprte rane, s katerimi je pokrito telo naše province, in laž, s katero sama sebi prikriva svoje lastno stanje. Seveda — vsak pojav ima svoje vzroke in povode; in tudi to dejansko stanje našega duševnega življenja je utemeljeno v našem celokupnem razvoju. Naša kultura je takšna, kakršne so razmere, ki jo producirajo: provincionalna.

Omejujem se tukaj samo na slovstvo, ki vedno najjasnejše reflektira narodovo duševno življenje. — Kateri stan pa je tvoril v naših začetkih cvet inteligence in je bil nositelj kulturnih idealov? Poleg zastopnikov duhovščine je bilo to uradništvo, vzišlo večinoma naravnost ali pa vsaj v drugi generaciji iz kmetskega stanu. In tako ima naše celo duševno življenje še vedno okus po tej polkmetsko — poluradniški sestavini, produkta iz tesnih razmer in površnosti. In ravno ta zadnja je bila vedno ena najznačilnejših lastnosti našega delovanja. In niti ni moglo biti drugače. Malenkostne razmere so vedno dušile vsako svobodnejše gibanje in omejevale skoraj vsak talent predvsem v gmotnem oziru. Samo „v prostem času“ so bili naši talenti „tudi“ pisatelji. Če se pa kdo ni uklonil temu jeklenemu zakonu, so ga razmere pritiskale k steni in strle. Genija sicer tudi to ne more popolnoma uničiti, a četudi se ta imenuje Prešeren, ga vendar prikrajša, ker je tudi genij samo človek in koreni v svojem času in razmerah; celokupna kultura pa tudi ni le delo par genijev, ampak zgradba, sestavljena iz neskončnega števila posameznih doneskov.

In v tej „tudi-literaturi“ se je razvilo kot glavna posledica površnosti, h kateri so silile razmere, diletantstvo, ki je končno tudi zelo razumljivo. Naše domače šole niso nudile obzorja, na univerzah pa so bile spet okoliščine krive, da se naši ljudje niso mogli vživiti v svobodnejše razmere in si pridobiti tega, česar jim ni mogla nuditi domovina. Ostala jim je v duši domača tesnoba

brez obzorja; vprašanja pa, ki so vendarle zahtevala nujnega odgovora, so se reševala diletantskim potom. In ni bilo tako samo v naših začetkih. Diletantstvo je raslo od pokolenja do pokolenja in je med drugim n. pr. omogočilo, da je zavzelo Mahničovo ultramontanstvo¹ tako velik vpliv. Kajti oni, ki so se z njim borili, niso imeli o vsej stvari niti dovolj jasnih pojmov niti dovolj podlage, da bi bili lahko uspešno znanstveno nastopili proti struji, ki se je posluževala forme znanstvene dialektike. Tekom vsega razvoja našega slovstva ni nikoli nobenega velikega preobrata vodila osebnost z globokim svetovnim nazorom in hkratu z duševnim obzorjem, ki bi se dalo primerjati obzorju kakega Bjelinskega ali Brandesa. Vsaka nova „modernost“ je bila le medel odsev onega, kar se je godilo v Evropi, in še ta odsev je bil večinoma izposojen s pomočjo nemškega posredovanja. Takšno diletantstvo je bilo Stritarjevo svetobolje, romantika in realizem osemdesetih in devetdesetih let, naturalizem, kulturno gibanje „Svobodne Misli“ i. t. d. — Nikar ne misli, da mečem vse v en koš. Zavedam se prav dobro, da je bilo v vsem tem tudi mnogo dobrega semena in da ima marsikaj iz teh dob trajno vrednost, toda gre mi predvsem za globino vseh teh naših pojavov, ta pa le redkokdaj ni plitva.

Notabene — ne govorim o znanstvenem razvoju, ki se v zadnjih letih ne da tajiti. Saj je že dejstvo, da pri nas lahko izhajajo „Veda“, „Naši Zapiski“, „Čas“, „Časopis za zgodovino in narodopisje“, „Carniola“ i. t. d., razveseljiv in zadovoljiv pojav. Drugače pa je z našim leposlovjem, čigar sedanji položaj je podobnejši nazadovanju kot napredku. Iz generacije, ki je koncem devetdesetih let prinesla novega življenja v našo literaturo, sta vztrajno nadaljevala začeto pot le dva: Cankar in Župančič. Vse drugo je umolknilo vsled pomanjkanja sil ali je pa utonilo v bohémstvu. Sicer se pri nas še nikoli ni toliko pisalo in tiskalo kot zdaj; poleg raznih mesečnikov imamo literarne publikacije „Slovenske Matice“ in izdaje raznih založb; pred stvarno kritiko pa večina vseh teh del komaj zadošča potrebam družinskega štiva. Nikar ne misli, da preveč črno gledam. Nočem spadati med kritike, ki so prepričani, da morajo, če hočejo biti moderni, vse negirati in devati v nič, da ne smejo nikoli ničesar hvaliti in občudovati, in da obstoja bistvo kritike v negaciji; takšno počenjanje je udobno in poceni. Niti ne sodi, da sem prišel do teh nazorov morda potom hipne lastne slabe volje; saj veš, da je dejal

¹ Ki zamé ni identično s katoličanstvom.

Wilde: „ . . . la mauvaise humeur, fait toujours un mauvais critique . . .“ Ne, ne! Prepričan pa sem, da moraš, če si odkritosrčen, pritrditi mojemu mnenju. Pridi v to provinco, ozri se naokoli, vzemi par publikacij v roko, prečitaj jih in mi povej potem svoje mnenje.

Stagnacije, v kateri se nahaja zdaj naše slovstvo, ni mogoče tajiti. Krivda pa ne leži samo v filisterski brezbriznosti naše javnosti, ampak predvsem tudi v kakovosti slovstva samega in v še večji meri morda ravno v — kritiki. Da bi se dalo iz tega občinstva nekaj napraviti in da ni tako nedovzetno in nepristopno, kaže že veliko število mesečnikov in knjig, ki jih pač ravno to občinstvo kupuje in čita in kaže tudi zanimanje, s katerim sega v ljudskih knjižnicah po prevodih iz svetovne literature. Izgubilo pa je sleherno orijentacijo, ker je naše slovstvo samo nima. In vzrok je ravno v oni diletantski površnosti, s katero se pišejo verzi in proza, in v naivni nevednosti, ki je mati mnogih slovenskih kritik.

Lani je predsednik našega prvega literarnega društva predaval o „Slovenski moderni“ ter razlagal pri tem estetske nazore, ki se niso bogve kako razlikovali od — Mahničevih, zlasti ko je trdil, da odklanja moderno, ker ni za mladino! Kakor da bi se ustvarjala literatura z ozirom na prvošolce. Toda dovolj tega poglavja! Preobširno je za tole pismo. Fakt je, da nimamo kritike, ki bi pojasnila čitajočemu občinstvu vrednoto spisov in bila hkratu pisateljem samim vsaj v relativno orijentacijo.

In le radi tega je mogoče, da je naša moderna proza podobna romanom iz „Gartenlaube“, ali pa da zaide včasih celo na detektivske poti in da zadostuje za naše romane že prva poljubna ljubezenska zgodba, samo če je zabeljena s še tako površno psihologijo in dozo pikantnosti.

Pozitivna stran naše sedanje literature je po vsem tem le majhna. Osamljena stojita med nami Cankar in Župančič. Pa če bi kdo natančno analiziral vse Cankarjevo delo, česar dosedaj, žal, še nihče ni storil, bi prišel morda do drugačnega zaključka, kot ga sam pričakuje. Našel bi ogromno lirično silo, ki nam je popolnoma prerodila književni jezik in obogatila slovstvo z neštetimi finesami sloga in psiholoških opazovanj ter obenem naš največji prozaični talent in satirika, ki je skušal izčistiti naše malomestno ozračje ter dodobrega prebičal laž, hinavščino in licemerstvo naše province, — ne smel bi pa prezreti tudi glavne Cankarjeve hibe: pomanjkanja globine svetovnega nazora. Bolj nego prej se čuti to zlasti v njegovih zadnjih knjigah, kjer pojema ustvarjajoča moč in

ostajajo večkrat samo še besede. Cankar ostane pač za vedno naš klasični novelist, stvaritelj brezprimernih hipnih skic, do velike sinteze, iz katere bi nam govorila vsa prepričujoča sila njegove individualnosti, pa se ni mogel povzpeti.

Od vse drugod smo dobili morda najboljšo slovensko povest: Finžgarjev zgodovinski roman.

Kot najsilnejša in najgloblja osebnost vsega našega modernega slovstva pa stoji nad nami Oton Župancič, ki se je preboril preko mladeniške sentimentalnosti do negacije pesimizma in silne, neomajne vere v življenje. Le škoda, da se tako redko oglaša!

O drami pa ob drugi priliki.

* * *

Tako je torej tu doli v provinci. Čitam knjigo za knjigo, vse, kar sem bil zamudil v tujini; in sem edino vesel, če dobim v roke vsaj dober — prevod. Pa ne mislim onih iz hrvaščine, ki so za Slovenca nepotrebni in služijo navadno samo za manj vredno mašilo. Dobri prevodi so gotovo boljši od slabih izvornikov in bi lahko nadomestili vsaj tri četrtine takšnega slovstva, kakršno prinašajo naše publikacije.

Vem, smeješ se in mrmraš v svojo brado, da sem vendarle samo črnogled mračnež. Nikakor ne, saj veš, da moje življenske sile ne premeri še vsak poljuben majhen termometer. Še tu, na tem oddihu v provinci nisem pesimist. Vem, da so te malomestne razmere pač dane in globoko pogojene ter se ne morejo čez noč izpremeniti, in vem, da je treba preorati še marsikatero ledino, — toda onstran mesteca se zame že neha provinca in se začinja pristna narava. Koder hodiš, dihaš vonj po zemlji in od vsepovsod Te pozdravlja pomlad.

Ig. Gruden:

V viharju.

Slišiš, Pavla, kako besni
od viharja razdraženo morje?
Vidiš, Pavla, kako od krvi
plamti vsé daljno obzorje?
Divje mornar se z valovjem bori . . .
Pavla, poslušaj: Na morje poglej
in na bregu mu svečo prižgi!

— • —